

UOT:746:75-051

GƏNCƏ XALÇA MƏKTƏBİ**Verdiyeva Esmira Hüseyn, Kazımova Xəyalə Eyvaz qızı****Gəncə Dövlət Universiteti****Verdiyefvaesmira@mail.ru**

Xülasə: *Gəncə bölgəsi əhalisinin məişətində xalça və xalça məmulatları əsas yer tutur. Gəncə və onun ətrafında müxtəlif ölçülü xalçalarla, kilimlərlə bərabər namazlıqlar və digər toxuculuq məmulatları var idi. Zəngin təbiəti bu bölgənin xalçalarına xüsusi çalarlar vermiş, onun kompozisiyasının həllinə çoxçeşidli boyalar bəxş etmişdir. Al-əlvən boyalı bu bölgənin xalçalarını digərlərindən fərqləndirən əsas xüsusiyyətdir. Xalçaların naxış-kompozisiya seçimində də yerli əhalinin təsəvvürü, miflik görüşləri, inancları mühüm yer tutmuş, onların ifadəsi xalçalarda öz əksini tapmışdır. Mifoloji quşlar, heyvanlar, həmçinin dünyaya yanaşma tərzindən irəli gələn semantik elementlər bu bölgənin xalçaları üçün spesifik idi. Azərbaycanın müxtəlif xalçaçılıq qrupları ilə sıx əlaqəsi duyulan Gəncə xalçalarının bu ərazidə yaşayan insanların düşüncə və hisslərinin əsas müstəvisi kimi çıxış etdiyini söyləmək olar.*

Açar sözlər: Gəncə xalça qrupu, xalça məktəbi, al-əlvən boyalı kompozisiyalar, xalça naxışları

Ключевые слова: Гянджинская ковровая группа, школа ковров, пестрые композиции узоры ковров

Gəncə xalça qrupunun başlıca istehsal məntəqələri əsasən Gəncə şəhəri, onun ətraf kəndləri, habelə Gədəbəy, Goranboy, Şəmkir, Göygöl, Daşkəsən və Samux rayonlarından ibarətdir. Təbii ki, bu məntəqələrin hər birində toxunan xalçalar özlərinəməxsus formaları ilə seçilir. Ümumilikdə isə Gəncə xalçalarının xarakterik xüsusiyyətləri onların nisbətən uzunsov, habelə hündür xovlu, müxtəlif ilmə sıxlığında və naxışlarının nisbətən iri həcmdə olmasıdır. Gəncə bölgəsində o qədər də iri olmayan xalçaların toxunması üçün evlərdə və ya həyətdə quraşdırıla biləcək daşınan kiçik hanalardan, daha böyük ölçülü xalılarm toxunması üçün isə iri stasionar hanalardan istifadə edilirdi. Bu hanalara ərişin çəkilməsi prosesi bir neçə peşəkar ustanın əməyi ilə həyata keçirilirdi.

Gəncə qrupu ən çox "Tapqaraqoyunlu", "Çaylı", "Qaracəmirli", "Faxralı", "Topalhəsənli", "Mollabayramlı" kompozisiyaları ilə tanınır. Burada toxunan xalçalardan "Samux", "Çaylı", "Faxralı" çeşniləri sabit formalı, qapalı tipli, ara sahəsi göllərlə bəzədilmiş bədii tərtibata malikdir.

Bu xalçaların ölçüləri 370x90, 200x180, 260x110, 190x110, 270x100, 180x90, 120x90, 250x100, 220x150, 320x100, 420x80, 190x130, 460x130, 350x160, 260x160, 160x100 sm arasında toxunur.

Gəncə xalçalarının naxışları əsasən həndəsi formalı bəzək elementlərindən ibarətdir. Onların heç biri sadəcə görüntü olaraq vizual məna kəsb etmir. Hər bir naxışın öz mənası və təyinatı vardır. Məhz bu səbəbdən də xalçalardan müxtəlif mərasimlərdə - qızlara elçi gəldikdə, yas və ya dəfn mərasimində, nəzirlik, cehizlik, namazlıq üçün, xatirə olaraq və s. istifadə edilmişdir. Bu rəmzilikləri nəzərə alaraq naxışların nə qədər arxaik dövrə aid olduğunu təxmin etmək olar. Yuxarıda göstərilənlərə əsasən qeyd etmək olar ki, ən qədim zamanlarda xalçaların hər bir evdə, hər kəsin istifadəsində olması mümkün olmamışdır. Xalça naxışlarına, onların mənasına görə uyğun məqamlarda, məhdud dairədən olan insanların istifadəsində olmuş, sarayların bəzəyinə, şahların hədiyyəsinə çevrilmiş, sonralar isə xalqın

istifadəsində geniş yayılmış, əmtəyə çevrilmişdir. Gəncədə toxunan xalçalar üzərində hicri təqvim ilə onun istehsal tarixi, ustanın adı, mənsubiyyət bildirən şərti nişanlar belə toxunmuşdur.

Gəncə toxucularının xalçalarda ən çox istifadə etdikləri ətrafları pilləli göl, qarmaqlı naxış, romb, üçbucaq, səkkizguşəli ulduz, ceyran, quş, damğa təsvirləridir. Naxışların digər qismi gül formasından və ya fantastik heyvan təsvirlərindən ibarət olub, kiçik ölçülərdə toxunduqları üçün xalçalarda aparıcı mövqe tutmur. Bu naxışlarda tarixin neçə-neçə qatı var. Bu təsvir üslublarının analoqu heç bir başqa xalqda yoxdur. Bunlar inanclardan irəli gələn naxış növləridir - səkkizguşəli ulduz səma cisimlərinə inamdan yaranmış, romb dünyanın qadın başlanğıcı, artım, bolluq rəmzi, pilləli göllər Yaradana doğru aparan ilahi yüksəliş yolu, üçbucaq yenə də səmaya, Tanrıya gedən yol kimi yozulur. Bunlardan başqa, quş obrazı kimi elə elementlər də vardır ki, onlar miladdan öncə günəşin, səmavi dünyanın, İslam fəlsəfəsinə görə cənnətin, daha sonralar isə oğuz boylarına mənsub olan damğaların rəmzi saxlamışdır. Bu zaman ərzində onların təsvir formaları bir çox tarixi, fəlsəfi təsirlərdən assimilyaya uğramış, stilizə edilmiş yeni ifadə formalarında xalçalar üzərində toxundur. Məhz bu təsəvvürlərdən irəli gələrək çox zaman Gəncə xalçalarında toxunan gölləri əhatə edən "qarmaq" və "caynaq" adlanan elementlər yaranmışdır. Əsasən yırtıcı ov quşlarının simvolu olan qartal qədim türklərə, oğuzlara məxsusdur. Məhz Gəncə qrupuna aid bir xalçalar üzərində nəinki caynaq, bəzi illərdə hətta stilizə edilmiş quş, qartal başlarının belə təsvirləri toxunmuşdur. Bu qrup xalçalarda kompozisiya əsas etibarı ilə daha sadə, ornament elementləri isə daha həndəsi olur. Rəng xüsusiyyətinə gəldikdə isə sarı, yaşıl, narıncı rənglərə daha tez-tez rast gəlinir. Gəncə xalçaları əsasən Almədətli, Balçılı, .Gürzalı, Mollacəlilli, Sarısu, Pənahlılar, Sərkərlı, Topalhəsənli, Nadirkənd, Qaşaltı, Şadıllı, Səfikürd, Tap, Xan Qərvənd, Zeyvə, Aşağı Seyfəli, Bayramlı, Dəllər, Çırdaxan, Könüllü, Qapanlı, Qaracəmirli, Morul, Arıqıran, Çaldaş, İnəkboğan, Rüstəm Əliyev, Səbətkeçməz, Söyüdlü, Zəhmətkənd, Dəstəfur, Əmirvar, Mollahəsənli, Qarayeri, Bağbanlar, Tatlı, Ziyadlı, Şahsevənlər məhəlləsi, Qazaxlar məhəlləsi, Qırxılı məhəlləsi, Toxanlı məhəlləsi, Mollacəmilli məhəlləsi, Hacıməlikli məhəlləsi, Boyaqçılar məhəlləsi kimi xalçaçılıq məntəqələrində toxunur.

Qazax-Borçalı xalça qrupu

Qazax-Borçalı xalça qrupu (bəzən Qazax adı ilə də təqdim edilir) dedikdə böyük tarixi ənənəyə, yaradıcı inkişaf yoluna malik və dünya inciləri sırasında şərəfli yer alan nəfis, rəngarəng xalçalar göz önünə gəlir. Bu xalça qrupuna indiki Qazax, Ağstafa, Tovuz rayonları və Borçalı mahalı (Qarayazı, Başkeçid ilə birgə) ərazisində olan kəndlərdə toxunan xalçalar daxildir. Bu bölgələri bir-birinə bağlayan mədəni, iqtisadi amillər xalçatoxuma texnikası və onun naxış tərtibatında da yaxınlıq yaratdığından, onların bir qrupda birləşdirilərək tədqiqi elmi baxımdan daha doğru olar.

"Qazax xalçası" dedikdə, bir qayda olaraq Bakı, Şirvan, Quba, Təbriz xalçalarından bədii və texnoloji üsullarına görə tam fərqli olan ağır çəkili, lakin yumşaq və parlaq xovlu yunu, 310x190, 220x170, 220x180, 270x170, 250x150, 330x170, 360x140, 170x130, 350x150, 280x190, 280x170, 400x110 ölçülərində olan xalçalar nəzərdə tutulur. Bəzi hallarda bu qrupda toxunan xalçaların boyu uzun olmasına görə yolluğu xatırladırlar. İlk baxışdan qalın görünən bu xalçalar ən yüksək keyfiyyətli yundan toxunardı. Bu ənənə indi də yaşamaqdadır. Bu xalçalarda təbii boyalardan alınmış qırmızı, sumaqı, sürməyi, sarı, qəhvəyi, yaşıl, şəkəri, mavi rənglərdən ibarət kolorit həlli öz uyarlığı ilə diqqəti cəlb edir.

"Muğanlı", "Ulduzlu Qazax", "Şıxlı", "Daş Salahlı", "Öysüzlü", "Qaraçöp", "Ləmbəli", "Qarayazı", "Borçalı", "Faxralı" və s. xalçalar Qazax-Borçalı qrupuna daxil olan qiymətli sənət nümunələridir. Bu bölgədə xovlu xalçalarla yanaşı zili, vərni, şəddə, palaz, kilim kimi

xovsuz xalçalar və məfrəş, xurcun, heybe, duz torbası, yəhərüstü, çul və s. xalça məmulatları da toxunmuşdur. Kilimlər arasında ən məşhur çeşnilər isə "Qədirqə kilim", "Qoç- buynuz kilim", "Daraxlı kilim"dir.

Qazax-Borçalı qrupu xalçaları bir çox hallarda toxunduğu ərazinin adını bildirsələr də, quruluş strukturlarına görə xalq arasında şərti adlar da daşıyırlar. "Borçalı" kompozisiyasının bu növ bədii tərtibatı, digər xalçalara nisbətən ara sahəsində to- xunmuş iri ölçülü gölə əsasən "Çanaqlı bağa" kimi də tanınır.

"Qaraçöp" xalçasının mərkəzini səkkiz- bucaqlı iri göl, onun baş və əmək hissə isə dörd ədəd həndəsi formalı səkkizbucaqlı və nisbətən kiçik həcmdə, ətrafları buynuzu xatırladan qarmaqlarla bəzədilmiş düzbucaqlı həndəsi element əhatə edir. "Qaraçöp" xalçasının bədii tərtibatı heyvandarlıqla məşğul olan əhalinin təsərrüfatı, əkin sahəsi, ümilikdə yaşam tərzilə çox bağlıdır. Qazax-Borçalı qrupunda toxunan xalçalarda bir çox hallarda totemizmlərinə, müxtəlif tayfalarla məxsus damğalara da rast gəlmək olur. Bu sıradan "Qazax" xalçasının ara sahəsi bütövlükdə çərxi-fələk nişanları ilə bəzədilmiş olsa da, bəzən bu element "əjdaha" motivinin təkmil forması kimi də qəbul edilir.

Bu qrupa xas ənənələr xovsuz xalçalarda da yaşamaqdadır. Kilim, palaz, zili xovsuz xalçalarında və məişətdə hazırda da istifadədə olan xurcun, məfrəş, örkən, süfrə, mütəkkə kimi məmulatlarda rast gəldiyimiz rəng ahəngi, bədii quruluş, naxış dəst-xətti, toxuma üslubu digər qruplardan fərqlənir.

Bu qrupda toxunan xovsuz xalçaların fərdi özəllikləri vardır. Bunu kilimlərdə aydın görmək olar. Ərişi rəngli iplikdən çəkildiyi üçün bütün səthi şaquli istiqamətdə rəngli zolaqlardan ibarət olan, "Qədirqə kilim" adı ilə tanınan kilimlərin bədii quruluşu tam fərqlidir. Bəzən Qazaxda bu növ kilim "Qara ağac" da adlanır. Bu da kompozisiyada yer alan ətrafları dilikli, ağacabənzər uzun zolaq formalı tərtibatdan irəli gəlir.

Qazax-Borçalı qrupunda toxunan xalçalar arasında "Namazlıq"lar da seçilir. Baş hissəsində mehrab, hicri təqvimilə tarixi, gülabdan, təsbəh, möhür, daraq, bəzən isə ağac motivləri ilə bəzədilən "Namazlıq" xalçaları yerli ənənələri həm bədii, həm də texniki cəhətdən özündə yaşadır.

Bu qrupa mənsub olan xalçaları bütün dünyada tanınan və onlara şöhrət gətirən keyfiyyətlərdən ən əsası onların təsirliliyi, qədimliyi, genetik mənsubiyyətini və bədii quruluşunu olduğu kimi özündə qoruyub saxlamasıdır.

Qazax-Borçalı qrupuna aid xalçalar Aslanbəyli, Aşağı Salahlı, Daş Salahlı, Kəmərlı, Qaymaqlı, Çaylı, İkinci Şıxlı, Bayramlı (Tovuz), Bozalqanlı, Cəlilli, Düz Çırdaxan, Qaraxanlı (Tovuz), Xatınlı, Yuxarı Öysüzlü, İbrahim Hacı, Əlibəyli (Tovuz), Əsrik Cırdaxan, Aşağı Kəsəmən, Dağ Kəsəmən, Eynallı, Göycəli, Köçəsgər, Muğanlı (Ağstafa), Qıraq Kəsəmən, Tatlı (Ağstafa), Şahmarlı, Səfərli, Hamamlı, Qasımlı, Qaçagan, Ləmbəli, Qarayazı, Arıxlı, Nəzərli, Saraçlı, Qaraçöp, Dəllər, Qızılhacılı kimi kəndlərdə toxunur.

Ədəbiyyat

- 1.Vidadi Muradov. Azərbaycan xalçaları. Qarabağ qrupu. Bakı: Elm, 2010, 272 s.
- 2.Bakı, Şirvan, Quba xalçaları Bakı "Ziya" 2013-176 səh.
- 3.Bakı xalçaları (yeni çeşniler) Zirə Mədəniyyət Mərkəzi - Eko-Park. Bakı xalçaları. 2018-ci il. 276 səhifə, 2007 Paris, 152 səh.

ГЯНДЖИНСКАЯ КОВРОВАЯ ШКОЛА*Verdiyeva Esmira Hüseyn, Kazımova Xəyalə Eyvaz qız***Резюме**

В быту населения Гянджиского региона ковры и ковровые изделия занимали особое место. В Гяндже и в её окрестностях наряду с коврами и килимами различной величины были и другие сотканые изделия. Богатая природа придала коврам этого региона особые оттенки, дополнила их композиции многовидовыми цветами. Наличием различных цветовых гамм этих ковры и отличаются от ковров других регионов. В выборе узорной композиции ковров в воображении местного населения, мифические встречи и приметы занимают особое место на этих коврах. Мифические птицы, животные, а также семантические элементы вызванные образом мировоззрения является специфической особенностью этих ковров.

GANDJA CARPET SCHOOL*Verdiyeva Esmira Guseyn, Kazimova Xayala Eyvaz***Summary**

Carpets and carpet products occupy a major place in the life of the people of Gandja region. In and around Gandja there were prayer rugs and other textiles along with carpets and rugs of various sizes. The rich nature has given special shades to the carpets of this region, and given a variety of colors to the solution of its composition. A variety of colors is the main feature that distinguishes the carpets of this region from others. In choosing the pattern-composition of the carpets, the local population's imagination, mythical meetings and beliefs have taken an important place, and their expression is reflected in the carpets. Mythological birds, animals as well as semantic elements derived from the way of approaching the world were specific to the carpets of this region.

*Rəyçi: Rəsulova Elnarə**İncəsənət kafedrasının 28 sentyabr 2023-cü il tarixli iclasın 02 sayılı protokolu**Daxil olma tarixi 06 noyabr 2023-cü il*